

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ
з дисципліни
“ДИФЕРЕНЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ”
(для бакалаврів)**

МАУП

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2009

Підготовлено професором кафедри соціальної психології
та соціальних технологій *О. О. Сусською*

Затверджено на засіданні кафедри загальної та практичної психології
(протокол № 2 від 24.10.08)

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом

Сусська О. О. Методичні матеріали щодо забезпечення самостійної роботи студентів з дисципліни “Диференціальна психологія” (для бакалаврів). — К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. — 32 с.

Методичні матеріали містять пояснювальну записку, тематичний план, зміст дисципліни “Диференціальна психологія”, теми рефератів, питання для самоконтролю, а також список літератури.

© Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП), 2009
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2009

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Методичні матеріали містять завдання для самостійної роботи студентів з курсу “Диференціальна психологія”, які, відповідно до програми дисципліни, передбачають вивчення студентами передбачених для самостійного опрацювання тем і психологічних термінів з кожної теми, підготовку відповідей на контрольні питання та завдання.

Метою самостійної роботи є закріплення студентами теоретичних знань у рамках змісту тем, для яких заплановано самостійне опрацювання. Самостійна робота розвиває у студентів вміння застосовувати набуті знання при аналізі конкретних психологічних проявів, феноменів та ситуацій. Питання для самоконтролю передбачають активізацію у студентів знань з попередніх тем курсу, вміння відстежувати взаємозв'язки між різними компонентами психіки людини та їх індивідуальні особливості, аналізувати і порівнювати суттєві відмінності у психічних проявах, у спілкуванні людини, у типах встановлення контактів у групах і вивчати елементи прояву індивідуальних особливостей у рамках соціокультурних, гендерних та вікових відмінностей. Творчі завдання передбачають розвиток вміння застосовувати набуті теоретичні знання для аналізу різноманітних теоретичних і конкретних прикладних проблем диференціальної психології.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН *дисципліни* **“ДИФЕРЕНЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ”**

№ пор.	Назва змістового модуля і теми
1	2
	Змістовий модуль I. Методологічні засади вивчення індивідуальних відмінностей
1	Системний аналіз ієрархії індивідуальних відмінностей
2	Індивідуальні особливості переживання психічних станів
3	Індивідуально-психологічні особливості виховання

1	2
	Змістовий модуль II. Індивідуальна специфіка життєвих основ особистості
4	Структура індивідуальності людини
5	Механізми формування і розвитку індивідуальності
	Змістовий модуль III. Формування структурно-функціональної цілісності індивідуальності
7	Самосвідомість як диференціально-психологічна характеристика особистості
8	Загальнопсихологічна модель диференціації
Разом годин: 108	

***ЗМІСТ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ
дисципліни
“ДИФЕРЕНЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ”***

Змістовий модуль I. Методологічні засади вивчення індивідуальних відмінностей

Тема 1. Системний аналіз ієрархії індивідуальних відмінностей

Методологічні принципи, предмет та завдання диференціальної психології: науково-дослідні, діагностичні, корекційні. Теоретичне та прикладне значення диференціальної психології серед інших галузей психологічного знання. Зв'язок диференціальної психології з іншими науками. Методологія диференціального підходу в психології.

Мета. Дати базові поняття курсу з диференціальної психології.

Зміст теми. Принципи, які закладені основоположником системного підходу Л. Берталанфі (Von Bertalanffy, 1968) і використовувалися спочатку лише для аналізу біологічних феноменів, невдовзі стали ефективним засобом пізнання для психологів (Ломов, 1984; Мерлін, 1986; Morowitz, Singer, 1995). У контексті дослідження біологічних основ індивідуально-типологічних відмінностей фундаментальні положення системного підходу були проаналізовані англійцем Ентоні Гейлом (Gale, 1987).

Спираючись на ці праці, можна сформулювати такі положення про реалізацію принципів системного аналізу в диференціально-психологічному дослідженні.

Наявність ієрархічних переваг. Деякі характеристики в системі індивідуальності мають вищий пріоритет, що деякою мірою відображає ієрархічно організовану структуру всієї психіки. Практично загально визнано, що темперамент, який зумовлений переважно вродженими чинниками, є більш первинною характеристикою порівняно з іншими особистісними рисами (Stretau, 1983; Rusalov, Birukov, 1991; Buss, 1991; Мерлін, 1986). У вивченні рівнів розташування індивідуальних характеристик в їх ієрархічній структурі істотне місце посідає дослідження кореляцій тих чинників, які мають подібну сутність і, відповідно, термінологічне втілення (формулювання) в різних теоріях (як, наприклад, інтроверсія, уникнення, низький рівень активації або пошуку відчуттів).

Ідентифікація чинників вищого порядку. Функціонування будь-якої системи ґрунтується на процесах регуляції і тому нелегко на базі простих фізіологічних або поведінкових індексів, пов'язаних з уніфікованою залежною змінною — пояснити чинники вищих рівнів організації. Е. Гейл пропонує використовувати такі стратегії в психологічному дослідженні природи цих чинників, які дають змогу уникнути маскуючого впливу процесів регуляції:

- вивчати процеси розвитку (коли регуляторні патерни ще не сформовані остаточно);
- фокусувати увагу на адаптаційних процесах, а не на продуктивних;
- вивчати організм під час стресової дії, що дає можливість запускати в дію адаптаційні механізми;
- нарешті, вивчати адаптаційні процеси в природних умовах, таких, наприклад, як тиск середовища або тривалий шум.

Пропоновані стратегії ефективні в дослідженні первинних, “нижчих” чинників індивідуальності з метою адекватнішого розуміння природи їх механізмів.

Виділення симптомокомплексів окремих підсистем. Багато авторів — і це особливо характерно для досліджень у галузі біологічних основ індивідуальних відмінностей — невиправдано поширюють закономірності, виявлені на одному рівні, в окремій підсистемі індивідуальності, на всю систему в цілому. У цій пастці отождоження рівнів

опинилися численні прихильники концепції збудження/активації. Щоб уникнути цього, необхідно:

- визначити межі активного функціонування субсистем (наприклад, вегетативно-судинного балансу, циркадних ритмів, рівня оптимальної активації та ін.);
- виявити значення кожної субсистеми для забезпечення гомеостазу всієї індивідуальності;
- позначити зони взаємодії між підсистемами;
- врахувати, що результати вивчення трьох зазначених проблем можуть виявитися різними для людей, що належать до різних умовних груп.

Потреба у високому рівні регуляції. Більшість диференціальних психологів віддають перевагу регулюючій функції уваги, яка залежно від авторської концепції виступає як когнітивна орієнтація і вибірковість (Eliasz, 1985), самоконтроль або друга сигнальна система в ролі медіатора регуляторних процесів. Очевидно, ці характеристики можуть бути пов'язані з концепцією енергетичного забезпечення рівня збудження (Gale, 1987), з одного боку, і з роллю інтелекту як чинника вищого порядку в організації регуляторних механізмів — з іншою.

Існування відносної інваріантності симптомокомплексів. Деякі патерни ознак володіють стійкою в часі інваріантністю; інші формуються в результаті регуляторної активності, що повторюється; існують і тимчасові (нестійкі, флюктуючі) симптомокомплекси, похідні від систем верхніх рівнів, що формуються під впливом вимог соціокультурного середовища. У багатьох теоріях наголошується на необхідності аналізу інваріантності досліджуваних патернів. Ян Стреляу (Strelau, 1983) у своїй моделі індивідуальних відмінностей пов'язує коефіцієнт інтенсивності стимуляції з первинним рівнем поведінкового патерну, поміщаючи стиль діяльності (style of action) на другий, а уявлення про ідеальне “Я” — на третій рівень. Е. Гейл зазначає, що необхідно розрізняти між собою оптимальний рівень активації і оптимальний рівень стимуляції, оскільки ці концепти належать до різних рівнів системного функціонування. Водночас система цінностей суб'єкта (сформована культурою) може служити прикладом нестійкого з багатьох поглядів симптомокомплексу, відображаючи роль зразків, що їх наслідують схильні до впливу суспільної думки люди, які у своїх поведінкових моделях і шаблонах використовують їх як систему координат.

Позначення причинних співвідношень. Це одне з найскладніших положень. Зробити певні висновки про походження окремих поведінкових патернів не просто з різних причин. Складні адаптивні системи (Morovitz, Singer, 1995) мають тенденцію бути замкнутими і нелінійними, а різні підсистеми відрізняються різним ступенем активності — пасивності в процесі спільної взаємодії. Навряд чи хтось заперечуватиме твердження, що назріла необхідність у розробці надзвичайно складної загальної моделі індивідуальності, що дає змогу передбачати результат різносторонньої взаємодії підсистем різних рівнів. Наприклад, стильовий параметр незалежності від перцептивного поля виявляється пов'язаним, з одного боку, з рівнем гормонального балансу, що впливає на ступінь просторової орієнтації, а з іншого — з характеристиками спілкування та “Образу-Я”, будучи одночасно індикатором процесу психологічної диференціації субсистем в структурі суб'єкта, що розвивається.

Методичні вказівки. Як перспективу в розробці ієрархічних моделей, що використовуються при дослідженні індивідуальності людини, можна застосовувати знання матеріалів із суміжних дисциплін та галузей, таких як “Вікова психологія”, “Гендерна психологія”, “Педагогічна психологія” та ін.

Словникова робота: індивідуальні відмінності, психомоторна сфера, методологічні принципи, сісемний підхід, ієрархічна побудова, послідовність прояву диференціальних ознак, ідентифікація.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Упорядкувати накопичені експериментальні і теоретичні дані відповідно до рівнів індивідуальності, що вивчаються в рамках диференціальної психології і характеризують особливості внутрішньої психологічної організації людини.
2. Позначити зони найбільшого і найменшого впливу тих чи інших індивідуальних підсистем на різні форми людської активності.
3. Виявити специфіку прояву універсальних закономірностей (інформаційного та енергообміну, процесу диференціації та регулятивних процесів тощо) в різних підсистемах.
4. Дослідити динаміку взаємодії найстійкіших (інваріантних) інтра- та інтеріндивідуальних симптомокомплексів.

Творчі завдання

1. Відрізнити і навести приклади діагностичних і корекційних завдань у диференціальній психології.
2. Навести приклади відрізнення сфер застосування організаційних та емпіричних методів диференціальної психології.
3. Змалювати на прикладах роль диференціальної психології в діяльності практичного психолога.

Теми рефератів

1. Поняття диференціального аналізу та його застосування в психології.
2. Соціокультурний фактор індивідуальності.
3. Загальні принципи диференціально-психологічного аналізу явищ.
4. Предмет і завдання диференціальної психології.
5. Проблема співвідношення соціального та біологічного у диференціальній психології.

Література: основна [1; 3; 4; 10; 11; 23];
додаткова [18; 19; 24; 30]

Тема 2. Індивідуальні особливості переживання психічних станів

Психічні стани у своєму розвитку та виявах багато в чому залежать від мотивів діяльності індивіда, від життєвих успіхів у роботі, навчанні та інших видах діяльності, а також від індивідуально-психологічних властивостей особистості, умов діяльності та внутрішньогрупових взаємин.

На психічному стані індивідів, включених у групову діяльність, позначається соціально-психологічний клімат, настрої і традиції в колективі, взаємини з безпосереднім командиром. Вони характеризуються цілеспрямованістю, стійкістю, єдністю переживання і поведінки, продуктивністю психічного функціонування, рівнем активізації, конкретною спрямованістю тощо.

Проблема індивідуальних проявів психічних станів у вітчизняній психології вивчена досить мало, хоча всі науковці визначають психічний стан як один із компонентів психіки людини. На сучасному етапі розвитку вітчизняної психологічної науки немає загальноустановленого визначення цього терміна, не визначені структура і функції, детермінанти, класифікації та методи його дослідження. Причина цього

явища полягає в самій природі психічних станів, які посідають проміжне місце між психічними процесами і психічними властивостями особистості.

Психічний стан — це форма психічної активності людини, конкретна реакція всієї нашої психіки на конкретну ситуацію, що склалася навколо нас, а також момент єдності статичності (психічні властивості) та динаміки (психічні процеси — пізнавальні, емоційні, вольові) функціонування психіки людини.

Незалежно від причин виникнення зовнішніх обставин та їх впливу необхідно розвивати і закріплювати такі позитивні психічні стани, як:

- зосередженість;
- стійкість;
- рішучість;
- зібраність;
- наполегливість.

Слід запобігати і нейтралізувати розвиток таких негативних психічних станів, як неувважність, боязливість, дратівливість тощо.

Мета: дати можливість опанувати поняття “психічний стан” у повному обсязі, усвідомити його розуміння та використання в диференціальній психології.

Словникова робота: психічний стан, психічне явище, психічна властивість, психокорекція, психодіагностика, стабілізація, корекція стану, психічні прояви, індивідуальні прояви психічних станів, нейтралізація, негативний психічний стан.

Творчі завдання

1. На початковому етапі розвитку, а надалі — під час навчальної діяльності важливою проблемою є адаптація особистості до нових умов життєдіяльності. Це процес включення індивіда до первинної малої групи або колективу і прийняття ним різних ролей. Тут можливе виникнення суперечності між засвоєними настановами та звичками і новими вимогами педагогічного або в цілому виховного процесу. Перебудова стереотипів, яка при цьому відбувається, супроводжується негативними психологічними явищами, закріплення яких може погано позначатися на розвитку особистості. Наведіть приклади зіткнення цих суперечностей або необхідності змінити стереотипів у вашому житті.
2. У вітчизняній психологічній науці розроблено систему наукових поглядів, за якою психічний розвиток людини опосередкований,

організований і спрямований вихованням, навчанням, самовдосконаленням. Слід виділити такий важливий фактор формування особистості, як виховання. Наведіть приклади, коли саме виховання допомагало вам вирішувати суттєві життєві проблеми або знаходити вихід із проблемних ситуацій.

Теми рефератів

1. Механізми формування і розвитку індивідуальності.
2. Індивідуальні стилі емоційного реагування людини.
3. Фактори, що впливають на відмінності розвитку особистості.
4. Проблема виховання в її диференціальному аспекті.
5. Індивідуальні особливості переживання психічних станів.

Література: основна [2; 4; 5; 10];
додаткова [19; 23; 30]

Тема 3. Індивідуально-психологічні особливості виховання

Суттєвий внесок в обґрунтування цієї проблеми зробили такі вчені, як Павло Блонський, Лев Виготський, Петро Гальперин, Василь Давидов, Данило Ельконін, Олександр Запорожець, Григорій Костюк, Олексій Леонтьєв, Олександр Лурія, Сергій Рубінштейн та ін.

На думку останнього, виховання впливає на психічний розвиток тільки за умови вмілого спрямування дорослими діяльності дитини, які відповідають за ті дії, до яких вона заохочує дитину, які відповідають також моральним нормам поведінки чи покаранню за провину. З часом цей зовнішній контроль замінюється самоконтролем.

Також слід пам'ятати про предмет виховного впливу. Наприклад, А. С. Макаренко вважав добір і виховання людських потреб найважливішими завданнями виховної роботи. Слід намагатися формувати та розвивати не тільки матеріальні, а й вищі людські потреби, що характеризують особистість як творця матеріальних і духовних цінностей. Це зокрема необхідність у спілкуванні з іншими людьми, у співпраці з ними, у моральній поведінці, у знаннях, у творчій діяльності тощо.

Розвиток цих потреб веде до формування змістових мотивів і мотивацій поведінки людини. На необхідність такої виховної роботи звертав увагу Г. С. Костюк, коли він наголошував на необхідності перетворення позитивних ситуаційних спонук на стійкі мотиви поведінки. Отже, формування мотиваційної сфери особистості — складна і важка справа, але нею вирішується доля людини, тому

що визначаються життєві настанови, формується загальна професійна спрямованість особистості.

Слід пам'ятати й про інші предмети виховного впливу — знання, ідеали, цілі, емоції, волю і характер, які разом із згаданими вище предметами виховного впливу формують єдність, створюють чітко вибудовану систему і лежать в основі цілісної системи систем — особистості.

У психології основними компонентами психологічної структури особистості вважають:

- психічні процеси;
- психічні стани;
- психічні властивості;
- психічні утворення.

У 30–50-х роках ХХ ст. німецький психолог Ф. Лерш запропонував цікавий варіант синтезу двох напрямів дослідження психологічної структури особистості: соціально-психолого-індивідуального та діяльнісного аспектів особистості. Цей варіант побудови психологічної структури особистості підтримували вітчизняні психологи Г. С. Костюк та П. М. Пелех.

Горизонтальний вимір особистості за Ф. Лершем утворюють психічні процеси та функції, що виникають і розвиваються в особистості на основі “закону комунікацій”. Цей вимір складається з мотиваційного, чуттєвого, пізнавального і діяльнісного елементів.

Вертикальний вимір особистості, відповідно до такого підходу, є внутрішнім результатом “горизонтальної” діяльності, що утворюють нашарування у формі диспозиції психічних властивостей, навичок, звичок, здібностей тощо. Вони динамічні, тому що беруть участь у горизонтальній діяльності особистості. Основними складовими вертикальної структури особистості є особистісна надбудова, ендотимна основа особистості, відчуття, сприймання, уява, пам'ять, мислення, діяльна поведінка тощо.

Мета: дати можливість опанувати нові знання при вивченні впливів принципів диференціації на процес виховання.

Словникова робота: структура особистості, особистісна надбудова, ендотимна основа особистості, процес виховання, психічні властивості, психічні утворення.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Що входить до структури особистості?
2. Що таке процес виховання?
3. З яких диференціальних факторів складається процес виховного впливу на особистість дитини?
4. В чому полягають можливості виховного впливу в старшому шкільному віці?
5. Назвіть предмети виховного впливу.

Теми рефератів

1. Диференціальний підхід до аналізу структури особистості.
2. Диференціальний аналіз форм прояву здібностей.
3. Диференціальний аналіз інтелекту.
4. Формування особистості в шкільному віці.
5. Формування особистості як суб'єкта діяльності та індивідуальності в дорослому віці.

Література: основна [1; 4; 7; 17];
додаткова [23; 24; 26; 35; 36]

Змістовий модуль II. Індивідуальна специфіка життєвих основ особистості

Тема 4. Структура індивідуальності людини

Український психолог В. Рибалка на основі аналізу наведених вище підходів до структурування психологічної основи особистості стверджує, що джерелом такої структури є три базові виміри:

- соціально-психолого-індивідуальний (вертикальний);
- діяльнісний (горизонтальний);
- генетичний (віковий), за допомогою якого характеризується рівень розвитку властивостей, задатків і здібностей особистості на певному етапі її становлення: від індивіда — до розвиненої особистості.

Цей підхід має наукову перспективу, але потребує ретельного дослідження взаємодії підструктур, компонентів і рівнів розвитку психологічної структури особистості із застосуванням найсучасніших досягнень різних галузей наукової думки. Розв'язанню цієї актуальної проблеми сприяють методологічні роботи відомих психологів Б. Г. Ананьєва, О. Г. Асмолова, Г. С. Костюка, О. М. Леонтьєва, Ф. Лерша, К. К. Платонова, С. Л. Рубінштейна та інших щодо сутності особистості, а також основних методологічних принципів і методик її дослідження. Диференціації відчуттів, психічних станів, темпераменту і характеру так чи інакше торкаються проблеми структури особистості та диференціації її проявів. Так, розглядаючи (про що йшлося вище) поняття “психічний стан”, М. Д. Левітов визначає психічні стани так: “Цілісна характеристика психічної діяльності за певний період часу, що визначає своєрідність психічних процесів залежно від відображення речей і явищ дійсності та психічних властивостей особистості”. Перевагою цієї дефініції є те, що вона виділяє психічні стани із системи психічних явищ, підкреслюючи, що вони є щось цілісне й на певному відтинку часу характеризують своєрідність психічної діяльності. Таким чином, вони, з одного боку, пов'язані з психічними процесами (але, на відміну від них, більш цілісно), а з іншого — з психічними властивостями особистості.

Існують й інші дефініції, пов'язані з вивченням функціональних станів, що виникають у різних видах діяльності. Наприклад, відомий психолог Є. П. Ільїн психофізіологічний стан визначає так: “Це цілісна реакція особистості на зовнішні та внутрішні стимули, спрямовані на досягнення позитивного результату”. В. М. Мясіщев визначає психічний стан як загальний функціональний рівень, на тлі якого розвиваються психічні процеси.

У психологічних словниках, на жаль, немає чіткого визначення цього поняття, а викладено тільки окремі категоріальні показники явища. Наприклад, у словнику за редакцією К. К. Платонова вказано його проміжне місце між психічними процесами та психічними властивостями особистості.

У словнику за редакцією А. В. Петровського і М. Г. Ярошевського психічний стан розглядається як поняття, що використовується для відокремлення в психіці індивіда одночасно статичного моменту порівняно з психічними процесами та стійкими виявами психічних властивостей.

Отже, на основі цих дефініцій можна дати таке визначення: психічний стан як психічне явище характеризується цілісністю, є конкретною реакцією особистості на зовнішні та внутрішні стимули, служить проміжною ланкою між її психічними процесами та психічними властивостями, безпосередньо пов'язаний з ними й на певному відтинку часу відображає ставлення до власних психічних явищ, характеризує своєрідність психічної діяльності, має певні часові межі.

Характеристика особистості в цілому, її характер, індивідуальні прояви є важливими моменти, що мають суттєве значення для уточнення поняття “психічний стан”. Це зокрема:

- 1) розуміння поведінки, що особливо яскраво виявляється в екстремальній ситуації, у тому числі в різних видах масової поведінки (від відваги до паніки);
- 2) розгляд ситуації як основної причини, що викликає психічний стан. Отже, будь-який психічний стан є як переживанням (емоційна сфера психіки), так і діяльністю (пізнавальна і вольова сфери психіки).

Питання та завдання до самоконтролю

1. Що сприяє цілісності особистості та позначається на її психічних проявах?
2. Показати розуміння психічних станів як особливої категорії психології та визначити її зв'язки з іншими психологічними категоріями.
3. Назвати механізми виникнення й розвитку психічних станів і визначити їх зв'язки з індивідуально-психічними особливостями людини.
4. Якими методами проводяться дослідження диференціації психічних станів у різних видах людської діяльності?

Словникова робота: індивідуально-психологічні властивості особистості, диференціація психічних станів, індивідуальні психічні прояви, корекція психічних станів, функціональний рівень психічних процесів.

Творчі завдання

1. Виходячи з наведених далі визначень з'ясувати, який вплив на поведінку людини має ситуація та які індивідуальні прояви психічних станів вона може викликати.

Ситуація — це система умов, що спонукають людину до активної діяльності, або сукупність обставин, створених у підрозділі для творчої, змістовної, цілеспрямованої життєдіяльності. І останній аспект цієї проблеми: у виникненні будь-якого психічного стану суттєву роль відіграє особистісний фактор, тобто індивідуально-психічні особливості кожного окремого індивіда (природно-біологічні причини, особливості мотивації, почуттів, досвід, світогляд, вихованість тощо).

Таким чином, психічний стан — це відображення особистістю ситуації в динаміці психічної діяльності, що виражається в єдності поведінки та переживання на певному проміжку часу.

Основні ознаки психічного стану: цілісність, ситуативність, сталість у часі, єдність поведінки та переживання, зв'язок з особистісними якостями й психічними процесами.

Динаміка психічного стану складається з таких етапів: становлення, виникнення, перебіг, кульмінація, спад, зникнення.

Перебіг цих етапів залежить від динамічності нервової системи, тобто різна динамічність зумовлює різний характер перебігу психічних станів. Також слід враховувати основні характеристики динаміки — періодичність, циклічність, повторення психічного стану (у зв'язку з біоритмами). Як це позначається на поведінці у зв'язку з певною надзвичайною ситуацією (наприклад, рятування від повені)?

Отже, узагальнено: **психічний стан** — це особлива психологічна категорія, яка об'єднує різні психічні явища. Виділення психічних станів як феномена психічного життя людини допомагає, по-перше, заповнити прогалину між психічними процесами та психічними властивостями, по-друге, більш обґрунтовано охарактеризувати поведінку особистості в різних ситуаціях.

Теми рефератів

1. Основні підходи до вивчення структури індивідуальності в диференціальній психології.
2. Розгляд механізмів виникнення й розвитку психічних станів.
3. Зв'язок проявів психічних станів з індивідуально-психологічними властивостями людини.
4. Прояви індивідуальності в різних видах людської діяльності.
5. Вплив темпераменту і характеру на прояв психічних станів.

Література: основна [3; 4; 7; 9; 14];
додаткова [23; 24; 30; 39; 42]

Тема 5. Механізми формування і розвитку індивідуальності

Функціонування індивідуальності як системи, що здатна само-розвиватися, забезпечується дією механізмів, які опосередковують взаємозв'язок характеристик різних психологічних утворень: темпераменту — інтелекту, характеру — здібностей тощо. Специфіка розвитку суб'єкта виявляється на різних рівнях організації індивідуальності — від біохімічного до міжособистісного; у різних ракурсах сполучення людини із середовищем, що фіксують способи виконання моторних операцій і окремих дій, типи прийняття рішень, вибір стратегії поведінки в невизначеній ситуації (тобто тип переваги), рівень реагування на емоційні стимули, тип зняття конфлікту в момент фрустрації або дії стресових чинників, ступінь сприйнятливості до ортогональних моделей способу життя (організація життєдіяльності в цілому). Сам же феномен цілісності індивідуальності визначається, як ми побачимо нижче, взаємодією чотирьох базових детермінант:

- диференційованості;
- ієрархічності;
- координованості;
- інтегрованості.

Розглянемо ці принципи організації цілісності індивідуальності людини дещо докладніше.

Психолог, який здійснює диференціальний підхід, повинен знати основні вияви психічних процесів:

- стани емоційні: настрої, афекти, тривоги тощо;
- стани вольові: рішучість, розгубленість та ін.;
- стани пізнавальні: зосередженість, замисленість та ін.

Психічні стани можна класифікувати за такими показниками:

1. Діяльність — стани, які поліпшують або погіршують діяльність.
2. Взаємини та спілкування — стани, які поліпшують (погіршують) взаємини та спілкування.
3. Особистість (характер, система ставлення до дійсності): стани, зумовлені позитивним або негативним ставленням до дійсності.
4. Біологічні структури особистості — позитивні й негативні психофізіологічні стани.
5. Емоційні компоненти характеру — позитивний та негативний емоційний стан.

6. Вольові риси характеру — позитивний і негативний вольовий стан.
6. Інтелектуальні риси характеру — позитивний і негативний інтелектуальний стан.

Переживання емоційних станів — радості, любові, дружби, симпатії, прихильності або болю, суму, страху, ненависті, презирства, огиди тощо — завжди супроводжуються відповідними зовнішніми або внутрішніми вираженнями. Емоції з гіпоталамусу поширюються на всі ефекторні органи. Достатньо виникнути емоційному збудженню, як весь організм негайно включається в його вираження. Зовнішні вираження емоцій та почуттів виявляються в рухах, позах, у руховій та вокальній міміці, інтонаціях мовлення, рухах очей тощо. Внутрішня, або вісцеральна, вираженість переживань яскраво виявляється в серцебитті, диханні, кров'яному тиску, змінах в ендокринних залозах, органах травлення та виділення. Ця вираженість буває астеничною або стеничною, тобто виявляється в пригніченні або збудженні.

Зовнішнє, або експресивне, вираження емоцій і почуттів помітне навіть у немовлят. Але воно ще мало диференційоване. З досвідом, особливо із засвоєнням дитиною мовлення, експресивне вираження емоцій і почуттів набуває різноманітних відтінків. Багатство їх настільки велике, що в мові існують близько 5000–6000 слів, якими переважно передаються ті чи інші переживання. З досвідом і розвитком мовлення дитина поступово оволодіває експресивними виразами, певною мірою стримує їх, але це означає, що цим самим гальмується емоція. П. К. Анохін вважає, що у таких випадках пригнічуються лише ті чи інші периферійні компоненти емоцій — рухи, міміка, сама ж емоція, раз вона виникла, неминуче поширюється на інші, головним чином на вісцеральні компоненти. Проте формування витриманості у дітей позитивно позначається на їхній життєдіяльності та стосунках у колективі. З оволодінням експресивними способами вираження емоцій і почуттів формується здатність сприймати й розуміти різноманітні форми та відтінки вираження переживань, уміння їх розпізнавати.

Водночас розвивається уміння користуватися ними з метою впливати на інших. Ця здатність необхідна для артиста, а особливо для педагога, який, розпізнавши завдяки спостережливості внутрішні стани та переживання учня, може керувати ними, впливати на них з виховною метою власними експресивно виявленими почуттями.

Залежно від обставин і стану організму, його підготовленості до переживань емоції і почуття можуть бути виражені по-різному. Почуття страху, наприклад, може викликати або астенічну реакцію — скутість, шок, або ж реакцію стеничну. Горе може викликати апатію, бездіяльність, розгубленість або відповідні енергійні дії.

Форми та інтенсивність виявлення емоцій і почуттів значною мірою залежать від вихованості, рівня культури особистості, традицій та звичаїв. Це особливо позначається на вираженості їх зовнішніми засобами — мімічними та пантомімічними рухами, жестами. Внутрішнє ж їх вираження (серцебиття, дихання, дія ендокринної системи) відбувається відносно незалежно від соціальних чинників.

Як один з механізмів розвитку індивідуальності способи переживання емоційних станів та форми їх виявлення детермінуються переважно соціальними чинниками, але не можна ігнорувати їх і при з'ясуванні їхньої природи й деяких природжених особливостей людини. Багатство емоційних станів виявляється у формі настроїв афектів, стресів, фрустрацій, пристрастей. Водночас вміння регулювати і контролювати свої емоційні стани демонструє такі індивідуально-психологічні властивості, як врівноваженість, стійкість до подразників, витривалість.

Настрій — це загальний емоційний стан, який своєрідно забарвлює на певний час діяльність людини, характеризує її життєвий тонус. Відрізняють позитивні настрої, які виявляються у бадьорості, й негативні, які пригнічують, демобілізують, викликають пасивність. Настрій — це такий загальний емоційний стан, який виразно не спрямований на щось конкретне. Причини настроїв найрізноманітніші — невідповідність до діяльності, страх перед очікуваною невдачею, хворобливі стани і приємні звістки тощо. Особливе місце серед причин, що викликають настрої, посідає марновірство. Віра в прикмети, особливо негативні, викликає пасивність, страх, розладнує психічну діяльність особистості. Міра піддатливості настроям має індивідуальний характер. Особи, для яких властиве самовладання, не піддаються настрою, не занепадають духом навіть у тих випадках, коли для цього є якісь підстави, а навпаки, борються з труднощами. Легкодухі швидко піддаються настроям. Вони потребують підтримки колективу.

Невизначеність та недостатня увага до проявів психічних переживань на індивідуальному рівні призводить до нехтування вичення цих рівнів в їх ієрархічній моделі. Неуважне ставлення до проявів індивідуальності веде до спотвореної інтерпретації виявлених закономір-

ностей та ускладнює або унеможливує визначення реальних механізмів, що беруть участь у формуванні індивідуальних відмінностей людських психічних переживань.

Потрібно усвідомлювати, що індивідуальність — така ж умовна назва, як і організм, індивід або особа. На сучасному етапі необхідної диференціації наукового знання розведення цих абстрактних концептів не суперечить загальній тенденції до інтеграції зусиль у дослідженні різних особливостей людини. Досить підступна пастка полягає як у небезпеці зведення один до одного різнорівневих понять, наприклад, психологічних до фізіологічних, так і зведення один до одного категорій, розташованих в одній онтологічній площині (Юркевич, 1992). Останнє зауваження особливо актуальне у зв'язку з аналізом статусу особистісних властивостей, які виступають основним каталізатором процесів координації та інтеграції в системі цілісної індивідуальності. Саме особистісні структури, що синтезують у собі вплив онтогенетичних і філогенетичних тенденцій, стають основним чинником індивідуальної мінливості, що, з одного боку, “пов'язано з активною дією соціальних властивостей особи на структурно-динамічні особливості індивіда, які є їх генетичними джерелами” (Анан'єв, 1996), а з іншого — забезпечує функціонування індивідуальності як складної саморозвиваючої системи, що характеризується балансом основних ефектів внутрішньої і зовнішньої взаємодії — оптимальністю, компенсаторністю, адаптивністю і результативністю (Лібін, 2006).

Словникова робота: психологічна структура особистості, індивідуальний стиль, індивідуально-психологічні властивості, темпераментальна база особистості, настрої та способи їх переживання, розвиток особистості.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Що таке структура індивідуальності?
2. Яке значення для проявів індивідуальності має темпераментальна база?
3. Які індивідуальні прояви переживання психічних станів регулює емоційно-вольова сфера особистості?
4. Що таке принцип нормативності розвитку і як він корелюється з поняттям індивідуальних відмінностей?

Творчі завдання

1. Проаналізувати індивідуальну специфіку проявів психічних станів у зв'язку із зміною форм занять (стан під час слухання лекції та під час іспиту.) Пояснити індивідуальні відмінності провів психологічних станів студентів.
2. Пояснити, чому принцип нормативності розвитку може іноді заважати психологу відрізнити справді індивідуальні здібності до сприймання та аналізу подій і явищ дійсності.
3. Пояснити, як темперамент особистості може впливати на тип її зайнятості (роботи) та поведінку в колективі.

Література: основна [4; 11; 15];
[19; 24; 27; 35; 46]

Змістовий модуль III. Формування структурно-функціональної цілісності індивідуальності

Тема 6. Самосвідомість як диференціально-психологічна характеристика особистості

Найбільш вивченою у вітчизняній психології є проблема зв'язків між самосвідомістю та властивостями індивідуальності, відображена в роботах В. С. Мерліна і його послідовників. Згідно з концепцією інтегральної індивідуальності, між різними психологічними підструктурами існують багатозначні зв'язки, що забезпечують автономність функціонування психологічних утворень. Проте таке розуміння міжрівневої зв'язаності викликає утруднення в поясненні як процесу формування стійких переваг (індивідуальних стратегій поведінки і способів діяльності) в певному середовищі, так і особливостей функціонування індивідуальності як цілого. Необхідність такого підходу на певному етапі розвитку уявлень про індивідуальність людини була виправдана. Водночас дослідники, що працюють у рамках цієї школи, описують лише найзагальніші характеристики інтраіндивідуального поєднання, опосередковані діяльністю (Белоус, 1982).

Досить продуктивна гіпотеза В. С. Мерліна (1986) про стиль як системоутворюючий компонент, що виявляється у вигляді механізму внутрішнього і зовнішнього поєднання індивідуальних властивостей, повинна бути доповнена положенням про існування основи, що обме-

жує різноманітність стильових проявів індивідуальності. Нею може бути темперамент, який розуміють у широкому значенні як базову формально-динамічну характеристику. Зазначимо, що такий підхід до розуміння ролі властивостей людини, які природно детерміновані, заходить в деяку суперечність з уявленнями В. С. Мерліна про механізми міжрівневих зв'язків у структурі психологічних якостей. Водночас цінним залишається положення про те, що аналіз взаємодії біологічних, психологічних і соціальних рівнів індивідуальності пов'язаний з розумінням її інтегральної природи і розвитком уявлень про взаємовплив психологічних утворень в її структурі.

Безперечно, важко уявити типову картину поведінки людини в цілому без знання інтегральних характеристик. Інакше ми будемо приречені на безуспішні спроби аналізувати хаотичний набір не пов'язаних одна з одною окремих поведінкових реакцій — незавершених елементів, які не з'єднуються в гештальт. Аби визначити унікальний простір індивідуальних проявів, канва якого утворена універсальними закономірностями, багато авторів в той чи інший спосіб намагалися відповісти на питання про те, чи можна на основі даних про взаємозв'язок параметрів індивідуальності між собою та із зовнішніми елементами середовища побудувати типологічну модель, що дає уявлення про механізми досліджуваних психічних явищ (Мерлін, 1986; Rouse & Powel, 1983).

Порівняльний аналіз типологічних моделей і класифікаційних схем дає підстави в контексті формального підходу говорити про існування метапараметрів, що є інтегральними вимірюваннями індивідуальності людини. Аналітичне дослідження чинників різних індивідуально-психологічних особливостей, описане в роботах багатьох авторів, дає можливість виділити такі базові метавиміри, що відображають специфіку форм взаємодії людини з фізичною і соціальною реальністю:

- інтенсивність — помірність характеризує частоту інтеракцій, що відображає готовність людини до енерговитрат і виявляється в її адаптаційних і конструктивних можливостях;
- стійкість — мінливість пов'язана з часовими параметрами взаємодії людини із середовищем;
- широта — вузькість характеризує масштаб суб'єктивних шкал, а також ступінь складності в структурі внутрішніх і зовнішніх зв'язків індивідуальності;

- включеність — дистантність суб'єкта при взаємодії із середовищем виступає проявом міри дистантності між ними.

Передбачається, що “включений у середовище суб'єкт” спирається на зовнішнє джерело спонуки і враховує насамперед семантику рельєфних ознак середовища. “Відчужений” суб'єкт характеризується дистантністю щодо зовнішніх референтних стимулів.

Метапараметри представлені у вигляді двополюсних чинників, проте це не означає існування між параметрами кожної дихотомії тільки лінійних залежностей. Важливою є та обставина, що виділені вимірювання інтерпретуються з позицій структурно-функціонального аналізу і використовуються для опису специфіки формальної динаміки поведінки в цілому, а також формоутворювальних компонентів окремих психологічних утворень — від темпераменту до “Я-концепції”.

Описані в єдиній концепції стилю (Лібін, 2006) параметри компенсаторності, оптимальності, результативності та адаптивності є також мірою конструктивності — деструктивності активності людини. Компенсаторність розглядається як потенційна можливість інтрасуб'єктивної системи, яка дає змогу зберігати збалансоване функціонування (гомеостаз) незважаючи на наявність деструктивної тенденції. Під оптимальністю розуміється можливість досягнення суб'єктом максимального обсягу інформації в даних умовах при мінімальних енергетичних і часових витратах. Оптимальна взаємодія із середовищем передбачає збереження стійкого функціонального стану компенсації (що базується на взаємозамінності елементів системи) — тобто можливості підтримувати заданий рівень активності, незважаючи на “локальні збої” в роботі всієї системи індивідуальності. Адаптивна можливість виявляється у вигляді здатності суб'єкта синхронно перебудовуватися відповідно до вимог середовища, що змінюється. Результативність є мірою відповідності поведінки суб'єкта умовам та поставленим завданням.

Таким чином, на перетині координат структурного і функціонального опису інструментальної поведінки виникає структурно-функціональна модель індивідуальності людини.

Словникова робота: стиль діяльності особистості, самосвідомість, “Я — Концепція”, саморозвиток, структурно-функціональна модель індивідуальності.

Творчі завдання

1. Показати на прикладах, як функціонування індивідуальності як системи, що здатна саморозвиватися, забезпечується дією механізмів, які опосередковують взаємозв'язок характеристик різних психологічних утворень: темпераменту — інтелекту, характеру — здібностей та ін.
2. Специфіка розвитку суб'єкта виявляється на різних рівнях організації індивідуальності — від біохімічного до міжособистісного; у різних ракурсах взаємозв'язку людини із середовищем, що фіксують способи виконання моторних операцій та окремих дій, типи прийняття рішень. Наведіть приклади вибору стратегії поведінки в невизначеній ситуації (тобто тип переваги), рівень реагування на емоційні стимули, тип зняття конфлікту в момент фрустрації або дії стресових чинників.

Теми рефератів

1. Стиль діяльності особистості як аспект дослідження диференціальної психології.
2. Самосвідомість як диференціально-психологічна характеристика особистості.
3. Хронологічні характеристики індивідуального розвитку людини.
4. Загальні принципи диференціально-психологічного аналізу явищ.
5. Диференціальна характеристика емоційно-вольових рис і характеру особистості.

Література: основна [3; 4; 11; 12; 16; 17];
додаткова [19; 26; 41; 46]

Тема 7. Загальнопсихологічна концепція диференціації

Досить продуктивною гіпотезою, що пояснює генезис індивідуальності, можна вважати положення про диференціацію, згідно з яким рівень індивідуального розвитку виявляється в ступені диференційованості структури індивідуальності — міжрівневого розведення підсистем різної детермінації.

Ця концепція сформувалася в психології розвитку, куди була перенесена, у свою чергу, зі сфери ембріології та нейрології. Хайнц

Вернер (Werner, 1948) в роботах на цю тему зобразив індивідуальний розвиток як поступове збільшення диференціації (що означає “розбіжність”, “розведення”) поведінки. Наприклад, спочатку немовля виявляє дві емоційні реакції — радощів і дистресу. В процесі розвитку реакція дистресу диференціюється на емоції страху і гніву. Х. Вернер розглядав розвиток як континуум руху від синкретичних процесів до дискретних. Дифузне, злитне сприйняття на перших етапах розвитку поступається місцем артикульованості. Дитина, наприклад, намагаючись намалювати копію предмета, робить позначення змішаних окремих частин і лише потім починає координувати деталі, зображаючи артикульований малюнок. Як показали дослідження, розвиток складних моторних навичок у дітей базується на процесах диференціації, що лежать в основі подальшої ієрархічної інтеграції. Виникнувши раз, специфічна регуляція окремих сфер моторної поведінки виявляє тенденцію до інтеграції. Все більше і більше навчаючись контролювати рухи рук, ніг і шиї (процес диференціації), дитина набуває здатності інтегрувати ці диференційовані відносно прості дії в складніший акт (ієрархічна інтеграція), наприклад, сідати з положення лежачи без підтримки. Зрештою поведінкові патерни розвиваються від синкретичних, дифузних, ригідних і нестійких до дискретних, специфічних, артикульованих і стабільних, що дає змогу адаптуватися до конкретних життєвих ситуацій.

У психології індивідуальних відмінностей гіпотезу диференціації розробляв Г. Уїткін (Witkin, Дук, 1974) у зв'язку з дослідженнями перцептивної, а потім поведінкової полезалежності — полenezалежності. Нова, диференціально-психологічна інтерпретація в основних своїх рисах схожа на колишню, диференціально-нейрофізіологічну. Починаючи з народження біологічні, психологічні і соціальні системи індивідуальності, розвиваючись, набувають дедалі прогресивнішої диференціації, або, іншими словами, все більше структуруються й упорядковуються. Цей процес триває упродовж всього життя. Наприклад, когнітивна диференціація, базуючись на артикульованості сприйняття, формує здатність людини аналізувати свій життєвий досвід як у цілому, так і в конкретних ситуаціях (Goodenough, 1978). При цьому виокремлюють два важливі положення (Witkin, Goodenough, Oltman, 1979):

а) диференціація в одній психологічній системі обов'язково пов'язана з такими ж процесами у взаємопов'язаних системах. Наприклад, перцептивна полнезалежність виявляється пов'язаною з незалежністю позиції в міжособовій взаємодії;

б) швидкість диференціації під час всього періоду розвитку людини лише частково залежить від конституціональних чинників.

Життєвий досвід індивіда може істотно модернізувати цей процес і тому є першочерговим об'єктом емпіричних досліджень.

Досить складним виявляється питання про механізми генотипно-середовищної детермінації процесу диференціації. З одного боку, розвиток опосередкування у дітей веде до зниження внеску генетично детермінованих програм в індивідуальні відмінності за пізнавальними процесами.

Ряд експериментальних досліджень показують зв'язок ступеня диференційованості з розвитком вищих рівнів ментальної ієрархії. Рівень розумового розвитку впливає, як показали дослідження взаємозв'язку темпераменту та інтелекту (Русалов, Дудин, 1995), на ступінь диференціації темпераментального та інтелектуального рівнів регуляції поведінки, які найтісніше пов'язані у підлітків, менш успішних у виконанні інтелектуальних тестів. Середньозважений коефіцієнт кореляції для десяти значущих випадків $r = 0,49$ $r < 0,01$. Водночас у підлітків з вищим рівнем діагностованого інтелекту знайдено тільки одну кореляцію між темпераментальними шкалами і показниками загальних здібностей. Схожі закономірності знайдено і в дорослій вибірці.

Відсутність статистично значущих зв'язків між темпераментом та інтелектом у структурі індивідуальності у суб'єктів з високим рівнем розумового розвитку пов'язана з формуванням таких динамічних характеристик інтелекту, які більшою мірою зумовлені наявними знаннями і розумовими навичками, ніж біологічно детермінованими стратегіями переробки інформації.

Б. Г. Ананьєв (1968) вважав за необхідне у вивченні цілісної індивідуальності враховувати одночасно два принципи:

1) субординаційний, або ієрархічний, при якому найскладніші і найзагальніші соціальні властивості особи підпорядковують собі більш елементарні і часткові психологічні і психофізіологічні властивості;

2) координаційний, при якому взаємодія здійснюється на паритетних засадах, що допускає ряд ступенів свободи для корелюючих властивостей, тобто відносну автономію кожної з них.

В. С. Мерлін (1986) для утвердження ідеї цілісності запропонував концепцію інтегральної індивідуальності, основний зміст якої пов'язаний з пошуком інтегруючих механізмів, що встановлюють внутрішньорівневе і міжрівневе опосередкування в ієрархічній саморегульованій системі індивідуальних властивостей. Нарешті, розглянутий вище принцип диференційованості означає основну закономірність формування індивідуальності в процесі онтогенезу.

Операціоналізація поняття “індивідуальність” у термінах конкретних вимірювань — безперечно, важливе завдання. Настільки ж істотним є створення теоретичних установок, які могли б скласти основу цілісного підходу до вивчення індивідуальності людини. Для ієрархічної теорії індивідуальності, що розробляється, вихідними є такі положення.

Природні, психофізіологічні компоненти індивідуальних властивостей, як показує аналіз експериментальних даних, найімовірніше, зумовлені еволюційно, що також підтверджується існуванням “компенсуючого”, “сполучного” та “інтегруючого” ефектів, які супроводжують процес життєдіяльності людини.

Продуктивним є уявлення про ті характеристики, що стосуються внутрішньої структури індивідуальності: різних симптомокомплексів, патернів та характеристик, що належать до різних підструктур індивідуальності. Симптомокомплекси формуються під впливом різних типів зв'язку індивідуума із середовищем, при цьому одні з них більшою, інші — меншою мірою схильні до впливу конкретних цілей або значень (зокрема похідних від системи ціннісних орієнтацій), включених у процес життєдіяльності.

Істотними для опису специфіки функціонування індивідуальності є функціональні характеристики компенсаторності, оптимальності, адаптивності і результативності. Визначаючи ступінь конструктивних і деструктивних тенденцій у розвитку індивідуальності, ми припускаємо, що в умовах оптимальної взаємодії із середовищем особистість припускається збереження стійкого функціонального компенсаторного стану. У свою чергу компенсація або декомпенсація відображається в збереженні балансу або, відповідно, у виникненні дисбалансу індивідуальних властивостей, що пов'язано з результа-

тивністю поведінки і діяльності. Адаптивні можливості ж проявляються як ефект регулятивних механізмів, що дають змогу людині синхронно перебудовуватися відповідно до вимог середовища, яке змінюється, і виступає мірою відповідності поведінки індивідуума вимогам ситуації.

Найбільш перспективним, на нашу думку, є зіставлення теоретичних конструктів, що лежать в основі диференціального та загальнопсихологічного підходів, а також даних формального і змістового аналізу поведінки з метою виявлення механізмів, які функціонують в “зоні перетину” різних індивідуальних властивостей і підсистем. Практично всі сучасні автори, що займаються проблемою аналізу індивідуальних структур, відзначають ієрархізованість їх ознак, з яких вони складаються. Так, У. Мішель (Mischel, 1986) звертає увагу на вторинність когнітивно-стильових змінних порівняно з інтелектуальними здібностями відповідно до прояву часової і крос-ситуативної стійкості. Слід приділити увагу надважливій ролі ієрархічної організації індивідуальних структур, що забезпечує можливість подальших процесів координації та інтеграції поведінки. У зв'язку з цим фундаментальним є положення про розуміння цілісності індивідуальності як інтегрального ефекту функціонування різнорівневих властивостей інтраіндивідуальної ієрархії (механізмом якої виступає процес диференціації), координації (що базується на роботі регулятивних механізмів) та інтеграції (де механізмом виступає процес поєднання властивостей).

Внутрішню структуру індивідуальності людини необхідно співвідносити із структурою зовнішнього середовища, представленого, наприклад, у вигляді моделей, що включають разом з психологічними параметрами різні за змістом фрагменти середовища або ситуації (Buss, 1991). Особливо важливим є зближення психології ситуацій (Forgas & Van Heck, 1992) з дослідженнями індивідуальної поведінки на початкових етапах формування цілісного погляду на проблему природи людини.

Системний аналіз ієрархії індивідуальних відмінностей демонструє реалізацію принципів системного аналізу в диференціально-психологічному дослідженні. Принципи, які були закладені основоположником системного підходу Л. Берталанфі (Von Bertalanffy, 1968) і використовувалися спочатку лише для аналізу біологічних

феноменів, невдовзі стали ефективним засобом пізнання для психологів (Ломов, 1984; Мерлін, 1986; Morowitz, Singer, 1995).

Словникова робота: ієрархія індивідуальних відмінностей, біологічний феномен, фрагмент середовища, внутрішня структура індивідуальності, цілісність індивідуальності, інтегральний ефект.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Які дослідження проблем індивідуального стилю вам відомі?
2. Що таке внутрішній і зовнішній контур стильової сфери людини?
3. Яка типологія індивідуально-психологічних стилів вам відома?
4. Умови формування індивідуального стилю діяльності.
5. Цілісність індивідуальності та ієрархія індивідуальних відмінностей. Як співвідносяться ці поняття?

Творчі завдання

1. Виявити наявність ієрархічних переваг: протягом певного періоду життя деякі характеристики в системі індивідуальності мають вищий пріоритет, але з віком такі переваги дещо змінюються. Поясніть, чому це деякою мірою відображає ієрархічно організовану структуру всієї психіки.
2. Майже загальновізнано, що темперамент, зумовлений переважно природженими чинниками, є більш первинною характеристикою порівняно з іншими особистісними рисами. Наведіть приклади, з якими саме.
3. У вивченні рівнів розташування індивідуальних характеристик в ієрархічній структурі істотним є дослідження кореляцій тих чинників, які мають "подібність" у різних теоріях (наприклад, інтроверсія, уникнення, низький рівень активації або пошуку відчуттів). Наведіть приклади з теоретичного матеріалу.

Теми рефератів

1. Теоретико-методологічні аспекти вивчення індивідуальних особливостей особистості.
2. Системний аналіз ієрархії індивідуальних відмінностей.
3. Аналіз психічних властивостей особистості через призму диференціальної психології.

4. Система базових орієнтацій у диференціальній психології.
5. Стильова сфера особистості: внутрішній і зовнішній контур.

Література: основна [1; 6; 8; 11; 13; 14];
додаткова [19; 21; 24; 25; 27; 32; 34; 45]

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. *Асмолов А. Г.* Психология личности. — М., 1990.
2. *Березин Ф. Б.* Психическая и психофизиологическая адаптация человека. — Л., 1982.
3. *Бодунов М. В.* Структура формально-динамических особенностей активности личности // *Вопр. психологии.* — 1997. — № 5. — С. 129–135.
4. *Брушлинский А. В.* О взаимосвязи природного и социального в психологическом развитии человека // *Пробл. генетической психофизиологии.* — М., 1978. — С. 11–21.
5. *Ганнушкин П. Б.* Клиника психопатии: статистика, динамика, систематика: Избр. тр. — М., 1964.
6. *Голубева З. А.* Способности и индивидуальность. — М., 1994.
7. *Дифференциальный подход в обучении школьников / Сост.: А. И. Фирсов, Н. Д. Сивун.* — Хмельницкий, 1990.
8. *Дубинин М. П., Карпец И. И., Кудрявцев В. Н.* Генетика, поведение, отверженность. — М., 1989.
9. *Егорова М. С.* Психология индивидуальных различий. — М., 1997.
10. *Ильин Е. П.* Дифференциальная психофизиология. — М., 2000.
11. *Интегральное исследование индивидуальности: теоретические и педагогические аспекты.* — Пермь, 1998.
12. *Клаус Г. Д.* Дифференциальная психология обучения. — М., 1984.
13. *Климов Е. А.* Психология профессионального самоопределения. — Ростов н/Д, 1996.
14. *Климов Е. А.* Индивидуальный стиль деятельности в зависимости от топологических свойств нервной системы. — Казань, 1969.
15. *Ковальчук Я. И.* Индивидуальный подход в воспитании ребенка. — М., 1985.

16. *Кречмер З.* Строение тела и характер. — М, 1995.
17. *Ковалев А. Г., Мясищев В. Н.* Психические особенности человека. — Л., 1957. — Т. 1.

Додаткова

18. *Кон И. С.* Психология половых различий // *Вопр. психологии.* — 1982. — № 2.
19. *Лазурский А. Ф.* Классификация личностей. — П., 1921.
20. *Левитов Н. Д.* Проблема характера в современной психологии // *Вопр. психологии.* — 1970. — № 5.
21. *Левонтин Р.* Человеческая индивидуальность: наследственность и среда. — М., 1993.
22. *Лейтес П. С.* Психология и психофизиология индивидуальных различий. — М., 1977.
23. *Леонтьев А. Н.* Деятельность, сознание, личность. — М., 1977.
24. *Леонгард К.* Акцентуированные личности. — К., 1990.
25. *Либин А. В.* Дифференциальная психофизиология: на пересечении европейских, российских и американских традиций. — М., 1999.
26. *Лычко А. Е.* Психопатия и акцентуации характера у подростков. — Л., 1977.
27. *Мерлин В. С.* Очерки интегрального исследования индивидуальности. — М., 1986.
28. *Мерлин В. С.* Психология индивидуальности. — М.; Воронеж, 1996.
29. *Мид М.* Культура и мир детства. — М., 1988.
30. *Небылицын В. Д.* Психофизиологические исследования индивидуальности. — М., 1976.
31. *Небылицын В. Д.* Основные свойства нервной системы. — М., 1991.
32. *Палей А. И.* Эмоциональность и когнитивный стиль: соотношение и психофизиологические характеристики // *Психол. проблемы индивидуальности.* — М.; Л., 1983. — Вып. 1.
33. *Петренко В. Ф.* Психосемантика сознания. — М., 1988.
34. *Психология индивидуальных различий* / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер и В. Я. Романова. — М.: ЧеРо, 2000.
35. *Психология и психофизиология индивидуальных различий в активности и саморегуляции человека.* — Свердловск, 1989.

36. *Равич-Щербо И. В.* Проблемы генетической психофизиологии человека. — М., 1978.
37. *Рубинштейн С. Л.* Основы общей психологии. — СПб., 2000.
38. *Русалов В. М.* Биологические основы индивидуально-психологических различий. — М., 1979.
39. *Русалов В. М.* Дифференциальная психология // Тенденции развития психофизиологической науки / Отв. ред.: Б. Ф. Ломов, Л. И. Анциферова. — М., 1989.
40. *Рыбалко Е. Ф.* Возрастная и дифференциальная психология. — СПб.: Питер, 2001.
41. *Симонов П. В.* Эмоциональный мозг. — М., 1984.
42. *Стреляу Я.* Роль темперамента в психическом развитии. — М., 1986.
43. *Теплов Б. М.* Избранные труды: В 2 ч. — М., 1986.
44. *Шибутани Т.* Социальная психология. — М., 1969.
45. *Штерн В.* Дифференциальная психология и ее методологические основы. — М., 1988.
46. *Холодная М. А.* Когнитивные стили как проявление своеобразия индивидуального интеллекта. — К., 1990.
47. *Юнг К. Г.* Психологические типы. — СПб.; М., 1995.

МАУП

ЗМІСТ

Пояснювальна записка.....	3
Тематичний план дисципліни “Диференціальна психологія”	3
Зміст дисципліни “Диференціальна психологія”.....	4
Список літератури.....	29

Відповідальний за випуск	<i>А. Д. Вегеренко</i>
Редактор	<i>М. В. Дроздецька</i>
Комп’ютерне верстання	<i>А. М. Голянда</i>

Зам. № ВКЦ-4422

Формат 60×84/₁₆. Папір офсетний.
Друк ротатійний трафаретний. Наклад 50 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

ДП «Видавничий дім «Персонал»
03039 Київ-39, пр. Червонозоряний, 119, літ. ХХ

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб’єктів видавничої справи ДК № 3262 від 26.08.2008*